

TEMELJNE ODREDNICE SOCIJALNO- EMOCIONALNOG RAZVOJA I DOBROBITI DJECE

izv. prof. dr. sc. Sanja Tatalović Vorkapić
Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet u Rijeci
e-mail: sanjatv@uniri.hr

Suvremeni diskursi o dobrobiti djece

- Preopterećenost djece u odgojno-obrazovnom sustavu
- Nesklad između prirodnog odrastanja i kontroliranog odgoja
- Usklađenost lokalnog i globalnog djelovanja na djecu i djetinjstvo
- Složenost dobrobiti i mjerenja determinira fokus definiranja i planiranih aktivnosti za povećanje dobrobiti djece u određenoj zemlji
- Pitanje kvalitetnih i korisnih politika koje determiniraju uvjete života obitelji, a time djece i njihovog djetinjstva

Uvod

Psihologija i druge discipline:

- Veliki i sustavan broj istraživanja o dobrobiti odraslih, koja je jasno teorijski i metodološki određena

Psihologija i druge discipline:

- Mali i nesustavan broj istraživanja o dobrobiti djece – nejednoznačno određena

S druge strane – ostvarenje više razine dobrobiti djece u svijetu kao sastavni dio temeljnih nacionalnih dokumenata

Cilj znanosti – znanstvena provjera teorija kao skupa međusobno povezanih konstrukata (konceptata)

Ključno je konceptijski odrediti dobrobit djece

Dobrobit: optimalno psihološko funkcioniranje i iskustvo

Hedonistički smjer (lat. hedone/eng. mental states theories) – subjektivna dobrobit se sastoji od ugone ili sreće

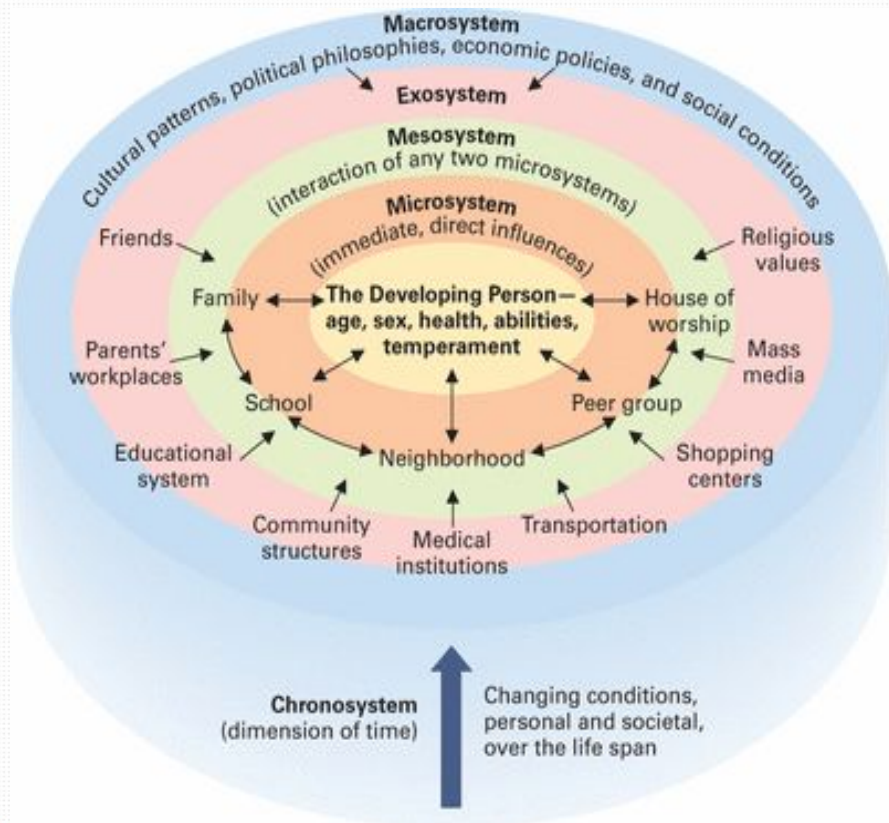
Desire-based theories – subjektivna dobrobit se sastoji od ostvarenja vlastitih želja koje se proizvod subjektivne percepcije

Eudemonistički smjer (lat. eudamion/eng. needs-based theories)- Dobrobit se ostvaruje aktualizacijom ljudskih potencijala, odnosno onih potreba koje nastaju kao proizvod objektivne percepcije (jer je nešto vrijedno samo po sebi a ne zbog toga što mi to mislimo)

Prve teorije dobrobiti djece

Bronfenbrennerov ekološki model

Bennetov model djeteta u društvu (eng. Child in society)

- Dijete i socijalni identitet (ne samo osobni)
- Djetetov socijalni identitet (definiran temeljem pripadnosti određenoj grupi: obitelji, naciji, religiji, i sl.) kreira i definira mjesto djeteta u društvu

RAZVOJNA PERSPEKTIVA SOCIJALNOG IDENTITETA
SE TEMELJI NA RAZUMIJEVANJU:

- Dječjih koncepcija socijalnih identiteta
- Varijacija konteksta kod specifičnih sadržaja identiteta
- Subjektivnih identifikacija sa socijalnom grupom

Od preživljavanja do dobrobiti

- ...od temeljnog preživljavanja i osiguranja zadovoljenja temeljnih potreba djece prema povećanju razine kvalitete života

Od negativnog prema pozitivnom

- ...od mjerenja i praćenja rizičnih faktora i negativnih ponašanja prema mjerenju i praćenju zaštitnih faktora i pozitivnih ponašanja

Dobrobit djece obuhvaća BITI DOBRO i POSTATI DOBRO (*Well-being & Well-becoming*)

- Grčka filozofija (biti: stanje i postati: proces)...razvojna perspektiva...**Being**: potrebno je sagledati što je dobro za dijete sada + **Becoming**: treba sagledati što je dobro za dijete sada a ima snažne posljedice za njegov kasniji život, tj. kada odraste

Promjene u perspektivi praćenja dobrobiti djece

Dobrobit djece – multidimenzionalni model (Ben-Arieh i sur., 2014)

Dobrobit djece se sastoji od različitih i ne jednako važnih domena

Prebacivanje fokusa s *well-being* na *well-becoming*

Prebacivanje fokusa s preživljavanja na dobrobit

Prebacivanje fokusa s negativnog prema pozitivnom

Uzimanje u obzir kulturalne determiniranosti

Mjerenje – Razvoj indikatora dobrobiti djece

Fokus na djeci i što je za njih dobrobit

Cjelovitost, složenost, holizam

Psihologija dobrobiti djece

- Pozitivna psihologija: okvir za proučavanje subjektivne dobrobiti
- Psihička otpornost i adaptacija
- Prosocijalno ponašanje
- Mjerenje, indikatori i mjerni instrumenti dobrobiti djece i mladih
- Roditeljska percepcija dobrobiti djece
- Kvaliteta života bazirana na zdravstvenom statusu
- Kros-kulturalna perspektiva subjektivne dobrobiti djece i mladih
- Evolucijska perspektiva dobrobiti djece
- Genetski utjecaj na dobrobit djece
- Kognitivni aspekti dobrobiti djece
- Sretna ličnost i dobrobit
- Sretna obitelj i dobrobit
- Sretno roditeljstvo i dobrobit
- Igra i dobrobit djece
- Vršnjački odnosi i dobrobit djece
- Rani odgoj i obrazovanje i dobrobit djece
- Škola i dobrobit djece
- Pet puteva do ostvarenja dobrobiti djece

Podjela dobrobiti djece s obzirom na razvojna područja

*Djetetova sadašnja
i buduća dobrobit
svrha je djelovanja
svih izravnih i
neizravnih
sudionika odgoja i
obrazovanja (NOK)*

Socio-emocionalni razvoj

Socio-emocionalna dobrobit

se najčešće povezuje s pojmovima:

- **socio-emocionalnih kompetencija** (sposobnostima iniciranja i održavanja međusobnih zadovoljavajućih odnosa s vršnjacima, grupama i zajednicom)
- **socio-emocionalnog razvoja**
- **mentalnog zdravlja** (sindromom simptoma dobrobiti)
- **psihološke otpornosti** (kapacitetom dinamičkog sustava za uspješnom adaptacijom bez obzira na rizične čimbenike i smetnje u okolini koje ugrožavaju održivost, funkciju ili razvoj tog sustava (Masten, 2014))
- **socio-emocionalnog učenja** (procesom usvajanja socio-emocionalnih kompetencija i vještina u okviru socio-emocionalnog razvoja)

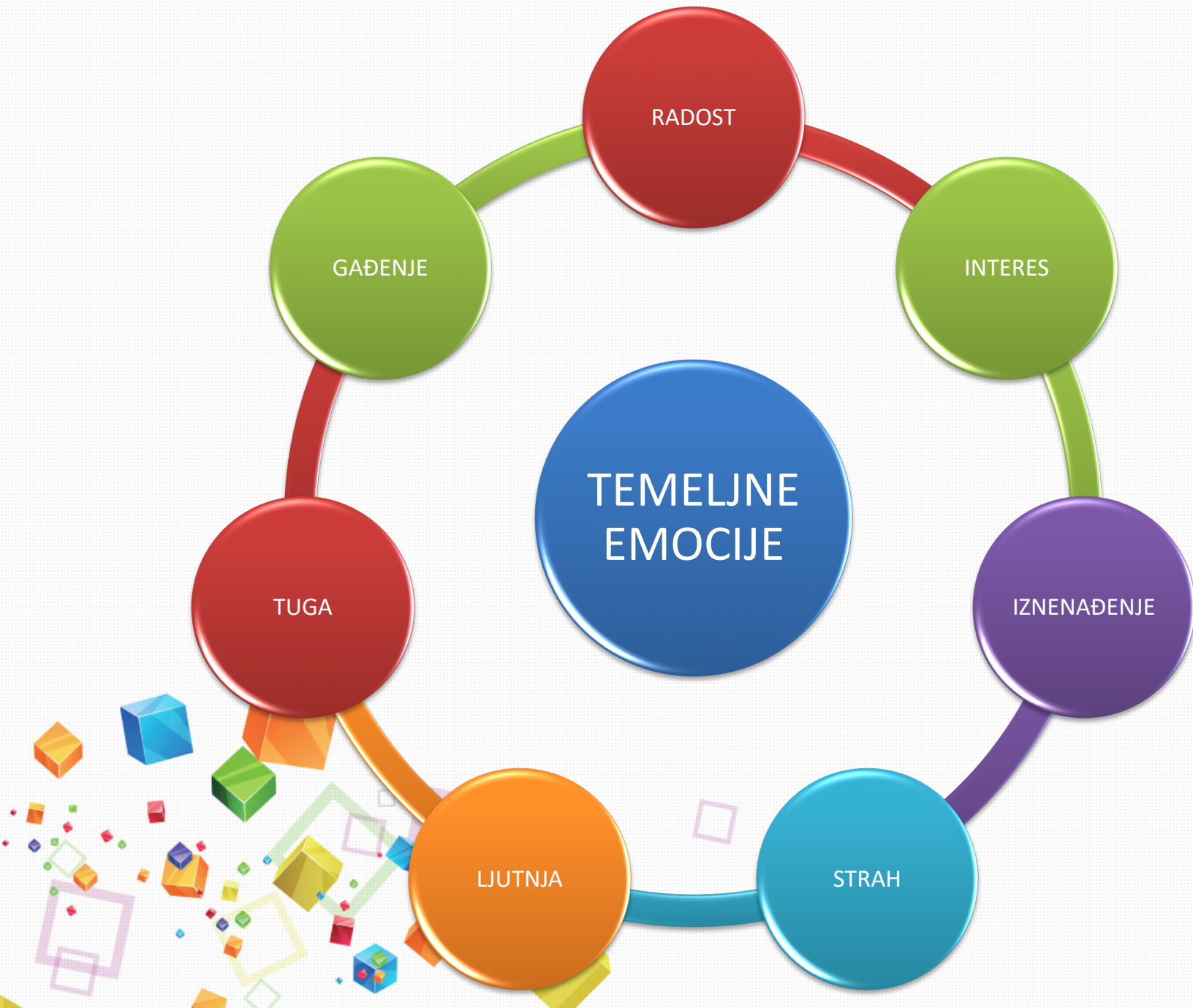

Socio-emocionalni razvoj obuhvaća razvojni proces koji rezultira nizom vještina koje djeca razvijaju kako bi imala uspjeha u vrtiću, školi i životu općenito, a što uključuje sposobnost prepoznavanja i razumijevanja tuđih osjećaja i emocionalnih stanja, upravljanje snažnim osjećajima i načinima na koje ih izražavaju, razvijanje empatije te uspostavljanje i održavanje odnosa

Socijalno-emocionalni razvoj: Razvojni miljokazi

- **Razvojni miljokazi** (eng. *developmental milestones*) opisuju osnovna funkcionalna obilježja djece, lako prepoznatljiva u njihovu ponašanju (npr. prvi korak, crtanje kvadrata), i karakteristični su za određenu razvojnu dob djeteta
- Često se koriste i kao pokazatelji dječjeg zdravlja u pedijatriji
- Razvojni miljokazi skupovi su funkcionalnih vještina koje dijete stječe unutar određenog vremenskog okvira, odnosno specifičnih zadataka koje većina djece može savladati u određenoj dobi

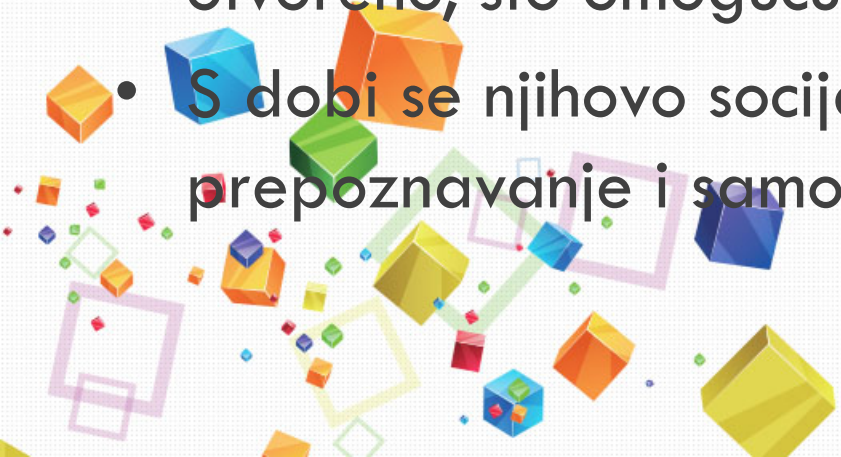

Dječje i odrasle emocije

Emocije djece razlikuju se od emocija odrasle osobe:

- Dječje emocije su jednostavne, spontane i odmah nalaze odgovarajući izraz
- Česte su i kratkotrajne
- Snažne su i nestabilne
- Dijete se ne zna suzdržati i pokazuje svoje emocije otvoreno, što omogućuje lakši uvid u njegov svijet
- S dobi se njihovo socijalno prihvatljivo izražavanje, prepoznavanje i samoregulacija značajno povećavaju

1.-2. GODINE

1. Pokazuje ljutnju usmjerenu na ljude ili predmete
2. Pokazuje ljubomoru.
3. Prema poznatoj osobi vrlo aktivno pokazuje ljubav trčanjem u susret, osmjesima, zagrljajima.
4. Zna je li dječak ili djevojčica.
5. Prepoznaje sebe u zrcalu ili na video zapisima.
6. Upotrebljava zamjenice ja ili moje.
7. Vrednuje sebe i pokazuje početne predodžbe o sebi (dobra, lijep...).
8. Sam se smiruje prijelaznim objektom.
9. Sam ide u WC i skida gaćice.
10. Obavještava okolinu o već obavljenoj nuždi.
11. Tješi druge davanjem igračaka ili stvari koje su njemu drage ili ga tješi drugačije.
12. Pomaže u poslovima djeci i odraslima.
13. Potpuno shvaća sebe i druge osobe kao različite fizičke objekte.
14. Zamjetan je interes za vršnjake, želi se približiti drugoj djeci, voli dodirivati drugu djecu.
15. Uživa isprobavajući predmete s drugima

Olakšavanje odvajanja od roditelja

- Pružiti djetetu objašnjenje zbog čega je potrebno (nužno) odvajanje od skrbnika, a treba mu pomoći organizirati što će dijete raditi dok skrbnik ne dođe.
- Omogućiti djetetu izražavanje već stečenih navika i ponašanja (ritam i način zadovoljavanja primarnih potreba - ishrana, spavanje, obavljanje nužde...).
- Omogućiti djetetu korištenje tzv. prijelaznog objekta, koji mu daje osjećaj sigurnosti (npr. igračka, deka i slično).
- Omogućiti postupno produžavanje boravka djeteta u jaslama, te boravak roditelja u jaslama, osobito u vrijeme privikavanja na institucionalni oblik odgoja

Osiguravanje razvoja samostalnosti i neovisnosti

- Omogućavati djetetu razvijanje osjećaja vlastite sposobnosti, samostalno ovladavanje sve širim krugom aktivnosti, postupno širenje granica.
- Važno je ne posramljivati dijete, nego mu omogućiti da isproba granice koje može samostalno doseći u svakodnevnim aktivnostima (npr. igra, njega, upoznavanje prostora).
- Treba djetetu postaviti jasne i realistične granice: što se smije raditi i što se ne smije. Pri tome se ne smije zapasti u pogrešku da se djetetu sve zabranjuje. Umjesto upozoravanja i zabrana, treba učiti dijete kako može bezopasno obaviti željenu aktivnost (treba mu pokazati kako se to radi - demonstriranje jednostavnih radnji).
- Ponašanja opasna za dijete i druge, kao i okolinu, treba jasnim, jednoznačnim i dosljednim postupkom prekidati, a dječju radoznalost usmjeriti na bezopasnu aktivnost

Poticanje razvoja pojma o sebi

- Koristiti veliko i malo ogledalo za upoznavanje vlastita lika.
- Verbalizirati djetetov osjećaj vlasništva (*To je samo tvoja haljinica*).
- Poticati uporabu vlastita imena i zamjenice "ja,"

Poticanje prosocijalnog ponašanja

- Pohvalama, davanjem primjera treba poticati i reagirati na sve oblike prosocijalnog ponašanja: pomaganje, tješnje, velikodušnost, suradnja.
- Olakšati istodobno razvoj pojma o sebi i dijeljenje s drugima (osigurati dovoljan broj igračaka i poticati razmjenu igračaka)

2.-3. GODINE

1. Ima snažnu potrebu za prijelaznim objektom pri uspavlivanju.
2. Sposobno je prihvatiti kraće ristanke bez burnog reagiranja.
3. Dijete ove dobi već dosta jasno poznaje svoje tijelo, poznaje dijelove tijela, zna lokalizirati osjete koji dolaze iz tijela.
4. Prepoznaje svoj lik u ogledalu, na slici, zna svoje ime i rod.
5. Dijete počinje izražavati želju da nešto učini samo i počinje se opirati da odrasli sve radi umjesto njega.
6. Između 2. i 3. godine javlja se empatija za osjećaje drugih, prihvaćanjem tuđe uloge.
7. Nema postojanog osjećaja krivice, nego se on javlja samo pred osobama koje su određene postupke proglasile pogrešnima, i to samo kad to one izražavaju.
8. Uspijeva kontrolirati mokrenje tijekom dana (osim kad je zaigrano).
9. Samostalno odlazi na WC i to obično najavljuje.
10. Jede samostalno i može se koristiti vilicom.
11. Odijeva jednostavnije odjevne predmete (gaciće, hlače).

Osiguravanje osjećaja neovisnosti i samostalnosti

- Osigurati takve aktivnosti u kojima dijete vidi rezultat svoga djelovanja i doživljava vlastitu sposobnost i kompetentnost.
- Osigurati blizinu odraslog da se spriječe neugodne posljedice djetetovog istraživanja, kao što su ozljede, doživljeni neuspjeh, itd.
- Odrasli ne mora biti stalno u interakciji s djetetom, ali mora biti prisutan tako da dijete može dobiti komentar, potporu, pažnju ako je traži.
- Izbjegavati bilo kakvo posramljivanje

Osiguravanje razvoja kontrole izražavanja emocija

- Stvarati atmosferu sigurnosti i zadovoljstva u djece.
- Odrasli mora biti model prihvatljivog izražavanja svih emocija: treba maziti dijete pred drugom djecom u raznim situacijama, a ne samo kad ga tješi; važno je u situacijama koje izazivaju ljutnju nuditi djetetu rješenja koja uključuju kratko odgađanje zadovoljenja želja i potreba ili zamjenu za željenu stvar, igračku ili slično.
- Razvijen govor i mogućnost komuniciranja s djetetom nije garancija da dijete razumije zahtjeve odraslih i da ih može zadovoljiti

Poticanje empatije i prosocijalnog ponašanja

- Tražiti od djeteta da se uživi u emocionalnu situaciju drugoga (*Sjećaš li se kako je tebi bilo kada te...*).
- Objasnjavati govorom tuđe i vlastite emocije, pružati pomoć govorom

3.-4. GODINE

1. Ima strah od životinja, stranih ljudi, predmeta, ružnih lica, maski, nakaza, mraka, policajaca, lopova, insekta.
2. Izražena ljubomora.
3. Smije se namjernim nezgrapnostima odraslih, šalama, izvrtanjima stvari (npr. striček Martina, teta Ivan).
4. Lakše prihvaća rastanke.
5. Povezuje ime i rod
6. Doživljava uspjeh i neuspjeh.
7. Pokazuje empatiju i simpatiju; dobrovoljno ili samoinicijativno izvršava nešto za drugog.
8. Zna upotrebljavati vilicu.
9. Sudjeluje u oblačenju, ali mora gledati što radi (zakopčavanje).
10. Sam se svlači za upotrebu WC-a.
11. Odraslog tretira kao vršnjaka i traži od njega pomoć i informaciju.

Razvoj samostalnosti i neovisnosti

- Omogućiti doživljaj uspjeha u aktivnosti.
- Omogućiti doživljaj uspjeha koji proizlazi iz rezultata aktivnosti, a ne iz usporedbe s drugom djecom.
- Djetetu treba pokazati da je postiglo uspjeh. Pri tome se mora paziti da mu pohvala ne bude važnija od rezultata, jer se na taj način stvara ovisnost motivacije o vanjskim, a ne-unutarnjim potkrepljivačima (davanje prednosti intrinzičnoj, a ne ekstrinzičnoj motivaciji).
- Zato treba uvijek nastojati da dijete samo ustanovi je li aktivnost završilo uspješno i uvijek ga pitati „Što ti misliš je li ovako dobro?“
- U ovoj dobi svoj djeci treba omogućiti da se kreću, da "vježbaju" stečene motoričke vještine i u tome uživaju (pokretne igre, imitativne igre i mali poligoni). Mnoga su djeca još nespretna, drugi su u fazi nesigurnosti, pa je zato uspoređivanje nepoželjno, a ruganje opasno i nedopustivo (negativno utječe na samopoštovanje)

Osiguravanje kontrole izražavanja emocija

- Stvarati atmosferu sigurnosti, prihvaćanja i zadovoljstva u djece.
- Kao i u prethodnom razvojnom razdoblju, odrasli mora biti model prihvatljivog izražavanja svih emocija: treba maziti dijete pred drugom djecom u raznim situacijama, a ne samo kad ga tješi; važno je u situacijama koje izazivaju ljutnju nuditi djetetu rješenja koja uključuju kratko odgađanje zadovoljenja želja i potreba ili zamjenu za željenu stvar, igračku ili slično

4.-5. GODINA

1. Opada strah od poznatih životinja
2. Ima strah od imaginarnih bića: vještica, zmajeva i sl.
3. Ljutnja se manifestira zbog neslaganja zbog igračaka.
4. Dijete se najviše smije tuđoj nezgrapnosti ili neuspjehu.
5. Javlja se osjećaj stida i /ili zavisti.
6. Povezuje određene boje s muškarcima, a druge sa ženama.
7. Zna svoj grad, ulicu, bitne informacije o članovima obitelji (većinu od nabrojenog).
8. Vlastiti uspjeh procjenjuje iz uspoređivanja s drugom djecom.
9. Pokušava prihvatiti neuspjeh.
10. Može kontrolirati svoje ponašanje pomoću samo-usmjeravajućeg govora gotovo jednako dobro kao i kad ga govorom kontrolira odrasli.
11. Dijete rijetko pokazuje negativizam, a češće inicijativu.
12. U hranjenju je potpuno samostalan.
13. Radije je u društvu s djecom nego s odraslima.
14. Ne preispituje smisao ili ispravnost pravila čak ni onda kad mu se ne sviđaju.
- 15.

Razvoj samoregulacije (kontrola impulzivnosti)

- Stvarati naviku kod djeteta da razmisli prije nego što reagira: da zastane, da suspregne odgovor/akciju koja mu se prva javi; da prvo procijeni je li ta reakcija točna/prikladna

Osiguranje razvoja kontrole emocija

- Omogućavati djetetu izraziti i prepoznati svoje emocije.
- Omogućavati djetetu verbalno izraziti što osjeća i kako se osjeća.
- Omogućavati djetetu naći alternativna rješenja za izražavanje svojih emocija.
- Koristiti socijalne igre u kojima treba jasno postaviti granice između prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja, objašnjavajući zbog čega na djetetu razumljiv način

Omogućavanje razvoja vlastite efikasnosti - kompetentnost

- Djetetu treba omogućiti doživljaj uspjeha u onom što poduzima: iz uvida da je nešto postiglo svojim vlastitim zalaganjem bez tuđe pomoći, ili pak iz pohvale odraslog.
- Odrasli treba nastojati što više poticati razvoj unutarnjeg osjećaja uspjeha kod djeteta (poželjno je pitati dijete: *Što ti misliš, je li to što si napravio dobro?*).
- Treba umanjiti važnost pohvale, naročito kod djevojčica, jer su one sklone postati previše ovisne o mišljenju drugih, pa doživljavaju uspjeh samo na temelju vanjskih pohvala, a bez pravog unutarnjeg doživljaja.
- Osigurati djetetu prostor i vrijeme za kretanje, trčanje i penjanje (osigurati sprave, penjalice, različite poligone, uz što veći repertoar igara u kojima se usavršavaju osnovni oblici kretanja).
- Djeca još nisu spremna za natjecanje. Uspjehe treba odmjeravati individualno (djetetu reći: *Jesi li to napravio bolje nego prošli put?*)

Poticanje simboličke igre

- Poticati igre pretvaranja, omogućavanjem djeci da uoče raznolikosti radnji odraslih u svakodnevnom životu i situacijama (putem posjeta, susreta, promatranja itd.).
- Omogućiti djetetu raznolike i nove, nestereotipne uloge u igri, uz osiguravanje velikog bogatstva materijala za igru

Poticanje maštovitosti i kreativnosti

- Poticati maštovitost i kreativnost u igri davanjem djetetu različitih ideja, koje dijete može varirati. Djetetu se može sugerirati da zamišlja kako još nešto može napraviti, što bi bilokad bi... itd. Važno je pri tome pomoći djetetu u određivanju granice između stvarnosti i mašte. Npr. pomaže kad se djetetu postavi neka vremenska ili prostorna granica, npr. stvarna zemlja - zemlja mašte, kad pozvonim - izmišljamo)

5.-6. GODINE

1. Smanjen strah od ružnih ljudi i nakaza.
2. Više se boji: ozljeđivanja, pada, psa.
3. Reagira ljutnjom najčešće zbog vrijeđanja ponosa.
4. Manje je direktne agresije, a više indirektnih oblika (psovanje i slično).
5. Ljubomora se iz obiteljskog kruga prenosi na društvo izvan kuće (u vrtić).
6. Zna da ne može promijeniti svoj rod odjećom, frizurom i sl.
7. Razlikuje osnovne emocije.
8. Može kontrolirati vlastito ponašanje koristeći internalizirani, samo-upravljeni govor.
9. Slobodno priznaje svoj neuspjeh pred drugima.
10. Laže da bi se zaštitio od neuspjeha.
11. Potpuno se samostalno svlači i oblači.
12. Bolje prihvaća autoritet odraslih
13. Poštuje prava i svojinu drugih.
14. Dijeli nagradu prema pravilu jednakosti: svakom djetetu daju jednak dio bez obzira na "zasluženo".

Osiguravanje osjećaja aktivnosti i kompetentnosti

- Djetetu treba omogućiti aktivnosti u kojima će biti uspješno, koje može uspješno završiti.
- Treba djetetu omogućiti da uvidi kad je uspješno, a kad nije.
- Treba izbjegavati razvoj osjećaja inferiornosti kod djeteta natjecanjem i usporedbama s drugima

Osiguravanje uzora za igru

- Osiguravati uvjete za djetetovu igru, upoznavanjem različitih odnosa među ljudima: u konkretnim situacijama, umjetničkim tekstovima i slično. Važno je da dijete uoči kako surađuju odrasli, zreli ljudi, da bi takve odnose moglo prenijeti u igru i uključiti ih u repertoar vlastitog ponašanja

6.-7. GODINE

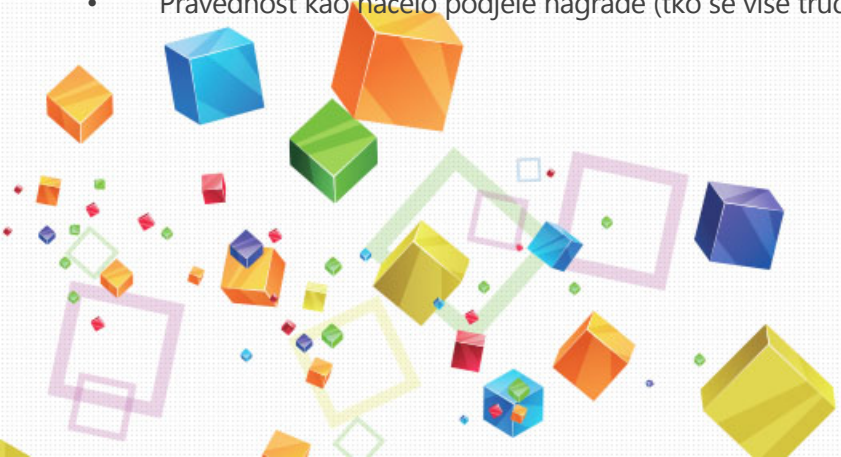
- Pojačava se strah od gubitka ljubavi (roditelja, odgojitelja).
- Ima strah od mraka, tavana, podruma, sjena, duhova, vještica, špijuna, ljudi koji se skrivaju u ormaru, pod krevetom.
- Bijes se češće izražava verbalnom agresijom (ruganje, izazivanje, svađanje, vrijeđanje).
- Lakše podnosi neuspjeh: suradnja i natjecanje su u razvoju.
- Pri opisivanju sebe, naglasak na: ponašanju, sposobnostima, usporedbi s drugima, emocijama.
- Kontrolira svoje ponašanje samo-usmjeravajućim govorom.
- Uviđa negativan učinak nekontroliranog emocionalnog reagiranja.
- Djetetu su vršnjaci osnovni kriterij za uspoređivanje i vrednovanje (prihvatanje ili neprihvatanje).
- Sposoban je isplanirati, predvidjeti tijek aktivnosti i provesti je do kraja.
- Potpuno je samostalno u zadovoljavanju fizioloških potreba.
- Sve veći interes za kooperativni grupni rad s vršnjacima.
- Konflikti među vršnjacima su česti ali kratkotrajni, dijete je spremno dogovoriti se
- Pravednost kao načelo podjele nagrade (tko se više trudio).

Omogućavanje inicijative i uspješnosti djeteta

- Pomoći djetetu da uz uvažavanje svojih želja uvidi i želje i potrebe drugih, koje mu treba razložno objasniti.
- Organizirati djeci raznolike aktivnosti, kako bi svako dijete imalo priliku da pokaže inicijativu i uspješnost (u skladu sa svojim osobinama i mogućnostima), kako bi se izbjegao osjećaj inferiornosti u natjecateljskim situacijama

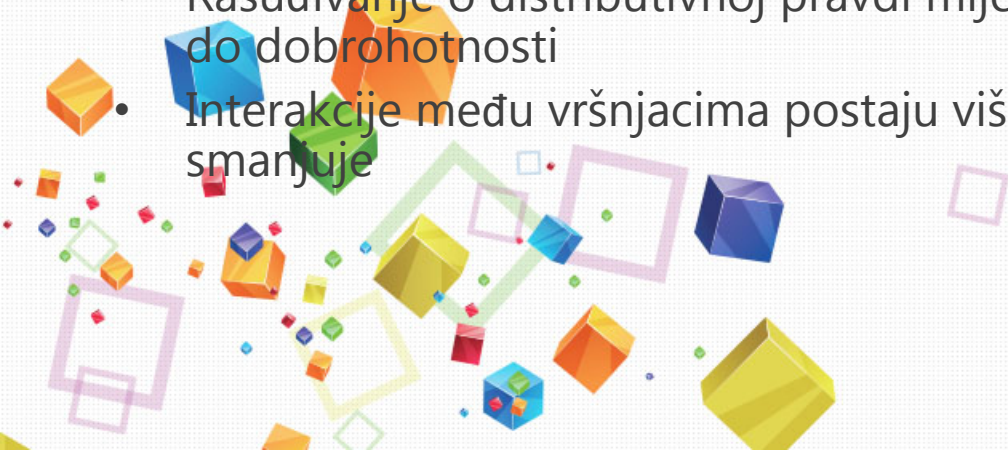
Osiguravanje uzora za igru

- Omogućiti djeci susretanje s modelima poželjnog ponašanja (umjetnički sadržaji, reagiranja zrelih ljudi iz okoline i slično) da bi uspješnije učila kako rješavati konfliktne situacije, kontrolirati emocionalne reakcije, te uskladiti vlastite i tuđe potrebe. Takva ponašanja dijete najbolje "uvježbava" u igri.
- U igri odgojitelj pomaže pri razradi dječjih ideja i sve više postaje "tehnički" pomagač, koji se sve rjeđe upliće u tijek i način igranja djece.
- Poštovati i omogućiti potrebu djeteta da se u igri emocionalno rastereti, rješavajući svoja unutrašnja stanja, te potrebu da se povremeno osami u svojoj igri i aktivnosti.
- Poticati razradu složenih scenarija dječje igre, s planom akcije i podjelom uloga

Od 6-8. godine

- Pojam o sebi počinje sadržavati osobine ličnosti i socijalnu usporedbu
- Samopoštovanje se diferencira, postaje hijerarhijski organizirano i opada na realističniju razinu
- Ponosom i krivnjom kao emocijama samosvijesti upravlja osobna odgovornost
- Uviđa da osobe mogu doživljavati više od jedne emocije istodobno
- Pri interpretaciji tuđih emocija fokus je na vanjskim znakovima – obraća pozornost na facijalne i situacijske znakove
- Shvaća da pristup različitim informacijama često uzrokuje da ljudi imaju različita gledišta
- Postaju nezavisniji i odgovorniji
- Rasuđivanje o distributivnoj pravdi mijenja se od jednakosti, preko zasluga do dobrohotnosti
- Interakcije među vršnjacima postaju više prosocijalne, a tjelesna agresija se smanjuje

Od 9-11/12. godine

- Samopoštovanje je obično u porastu
- U atribuciji uspjeha i neuspjeha razlikuje sposobnost, trud i sreću
- Ima adaptivan skup strategija za regulaciju emocija
- *Može se staviti u „tuđu kožu“ “put in another shoes“ i vidjeti sebe s gledišta te osobe*
- Poslije može vidjeti svoj odnos s nekim iz perspektive treće, nepristrane osobe
- Shvaća povezanost između moralnih pravila i društvenih normi
- Pojavljuju se vršnjačke grupe
- Prijateljstva se temelje na uzajamnom povjerenju
- Postaju svjesni mnogih spolnih stereotipa, uključujući tu i osobine ličnosti i školske predmete, no imaju fleksibilnije mišljenje o tome što mogu raditi muškarci i žene
- Obično raste rivalstvo među braćom i sestrama

Razvoj emocija u srednjem djetinjstvu

Emocije samosvijesti

- Ponos i krivnja (upravljane su osobnom odgovornošću)
- Javljaju se bez prisustva odrasle osobe
- Krivnja se rjeđe javlja i to samo za namjerne prijestupe: varanje, laganje ili ignoriranje odgovornosti
- Ponos=motivacija za buduće izazove
- Krivnja=potiče težnju za poboljšanjem ponašanja
- Negativna utjecaj na samopoštovanje: kombinacija krivnje i intenzivnog srama (jaki prijekori odraslih)

Razumijevanje emocija

- Emocije mogu objasniti u odnosu na unutarnja stanja (vedre/tužne misli) a ne više na vanjske događaje
- Veća sposobnost introspekcije i svjesnosti o raznolikosti emoc. iskustava
- Razumijevanje istovremenih emocija i prikrivenih emocija (bez obzira na kontradiktorne znakove lica i situacije)
- Temelj za bolje razumijevanje emocija jesu: kognitivni razvoja, socijalna iskustva i senzibiliziranost i spremnost roditelja da razgovaraju o dječjim osećajima – povoljno tuječe na razvoj empatije

Samoregulacija emocija

- Usporedba s drugima – kako se nositi s negativnim emocijama koje prijete samopoštovanju
- Koriste adaptivni skup strategija za regulacije emocija, češće koriste unutarnje strategije: kada imaju kontrolu nad ishodom (rješavanje problema i traženje socijalne podrške), a kada nemaju (distrakcija ili redefiniranje problema: npr. Moglo je biti i gore)
- Dobra samoregulacija emocija vodi k osjećaju emocionalne samoeфикаsnosti –veća EI – veća vedrina, empatija i optimizam

Socijalno-emocionalna dobrobit, razvoj i povezanost s prirodom

- Istraživanja su pokazala značajnu pozitivnu povezanost motoričkog i socijalno-emocionalnog razvoja u kontekstu najoptimalnijeg motoričkog razvoja u prirodnom okruženju
- Boravak u prirodu i nesputani motorički razvoj su uvijek značajno povezani s pozitivnim emocijama
- Aktivnosti koje se provodi u prirodnom okruženju značajno pozitivno utječu na povećanje socijalno-emocionalne dobrobiti djece i preduvjet su kako mentalno zdravog djeteta tako i fizički zdravog djeteta

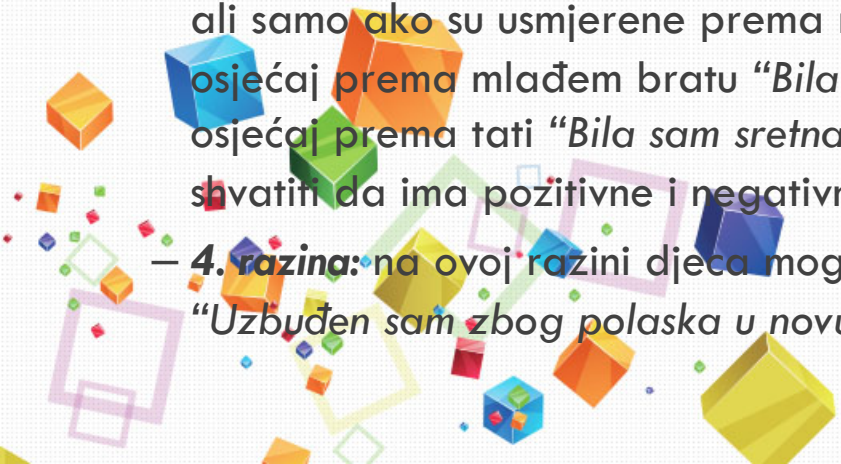
ISTRAŽIVANJE: ISTOVREMENA ČUVSTVA

- Jedan od razloga zašto su djeca zbunjena kada pokušavaju shvatiti svoje osjećaje nalazi se u njihovoj nemogućnosti prepoznavanja da mogu iskusiti različita čuvstva u isto vrijeme
- Ovaj izazov ima 2 dimenzije: kvalitetu emocije (pozitivna i negativna) i cilj prema kojem je emocija usmjerena
- U istraživanju je utvrđeno da djeca postepeno stječu razumijevanje istovremenih emocija dok prolaze kroz 5 razvojnih razina između 4 i 12. godine (Harter i Buddin, 1987)

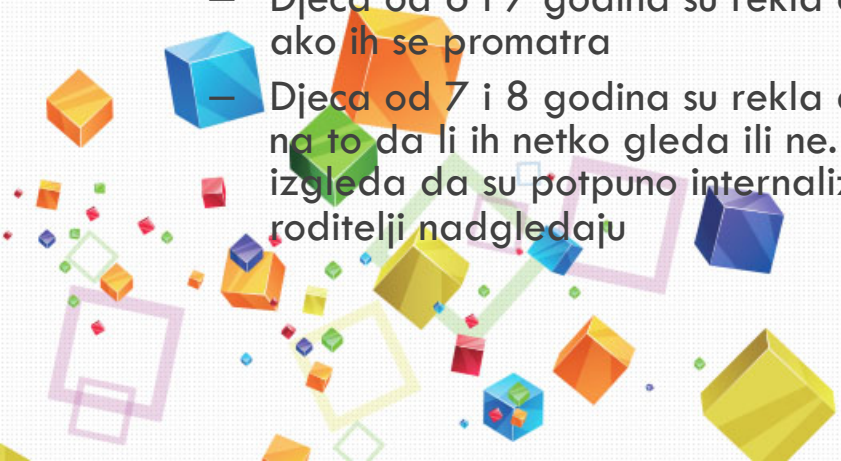
Pet razvojnih razina

- **0. razina:** u početku djeca uopće ne razumiju da dva osjećaju mogu koegzistirati, pa mogu reći: *“Ne možeš imati dva osjećaja u isto vrijeme jer imaš samo jednu glavu”*; dijete ne može osvijestiti da osjeća dvije slične emocije, kao što su npr. sreća i zadovoljstvo
- **1. razina:** djeca mogu biti svjesna dviju emocija ali samo ako su obje pozitivne ili negativne te ako su usmjerene prema istom cilju: *“Ako me brat udari, bit ću ljut i tužan”*; ne razumiju doživljaj dviju paralelnih emocija prema različitim osobama ili doživljaj suprotnih emocija prema istoj osobi
- **2. razina:** djeca mogu prepoznati da osjećaju dvije slične emocije koje su usmjerene prema različitim ciljevima *“Bila sam uzbuđena što idem na Krk i sretna što ću vidjeti nonu i nonića”*; ne mogu shvatiti doživljaj od dva suprotna osjećaja: *“Ne mogu biti sretna i uplašena u isto vrijeme, trebala bi biti onda dvoje ljudi odjednom”*
- **3. razina:** djeca sada mogu razumjeti da istovremeno osjećaju dvije suprotne emocije, ali samo ako su usmjerene prema različitim osobama; Maja može izraziti negativan osjećaj prema mlađem bratu *“Bila sam ljuta na Tonija pa sam ga uštipnula”*, i pozitivan osjećaj prema tati *“Bila sam sretna što me tata nije istukao radi toga”*; ali ne može shvatiti da ima pozitivne i negativne osjećaje (ljutnju i ljubav) prema obojici
- **4. razina:** na ovoj razini djeca mogu opisati suprotne osjećaje prema istoj osobi *“Uzbuđen sam zbog polaska u novu školu, ali isto tako i malo uplašen”*

ISTRAŽIVANJE – internalizacija emocija višeg reda

- Harter (1993): emocionalni razvoj (stid, ponos, internalizacija)
- Pročitane su dvije priče djeci u dobi od 4-8 godina
- 1. priča: dijete uzima novac nakon što mu je rečeno da to ne radi
- 2. priča: dijete izvodi tešku i zahtjevnu gimnastičku vježbu
- Svaka je priča ispričana u dvije verzije: jedna u kojoj roditelj vidi ponašanje djeteta i druga u kojoj ne vidi
- Na kraju je postavljeno pitanje: Kako bi se djeca i roditelji osjećali u svakoj situaciji?
- Rezultati:
 - Djeca u dobi od 4 i 5 godina nisu rekla da će se oni ili njihovi roditelji osjećati ponos ili sram
 - Djeca od 5 i 6 godina su rekla da će se njihovi roditelji biti posramljeni ili ponosni na njih ali nisu rekli da bi i oni to mogli osjećati
 - Djeca od 6 i 7 godina su rekla da će se osjećati ponosno ili posramljeno ali samo ako ih se promatra
 - Djeca od 7 i 8 godina su rekla da bi se osjećala posramljeno ili ponosno bez obzira na to da li ih netko gleda ili ne. Do ove dobi standardi koji proizvode ponos i stid izgleda da su potpuno internalizirani. Dok se to ne dogodi djeci je potrebno da ih roditelji nadgledaju

DJEČJI STRAHOVI

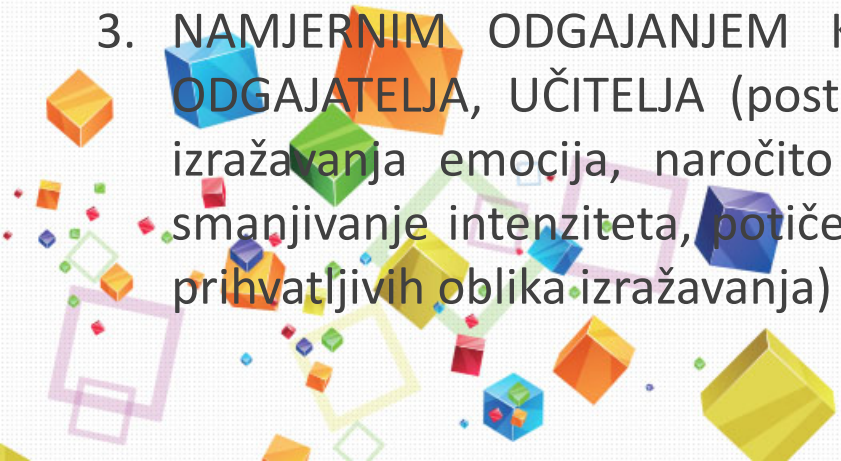
- **novorođenče** -refleksni strah od gubitka podloge i jakog zvuka
- **6 mj.** - javlja se separacijski strah i strah od nepoznatih osoba i situacija
- **Rano djetinjstvo (3-6 g.):** pojava straha od imaginarnih pojava (vještica, babaroga, duhova, čudovišta, ružnih snova...)
- **Srednje djetinjstvo (7-11):** strahovi realniji, npr. strah od gubitka roditelja, smrti, prirodnih pojava i slično

SOCIJALIZACIJA EMOCIJA

Emocionalni razvoj je rezultat međusobnih utjecaja naslijeđenih mehanizama reagiranja na emocionalne situacije i procesa socijalizacije u obitelji i neposrednoj djetetovoj okolini.

1. PROMATRANJEM I OPONAŠANJEM (sposobnost viđenja okoline i ljudi nužna je da bi dijete ostvarilo kontakt s okolinom. Djeca vide, primjećuju, obraćaju pozornost. Većina ljudi odrastanjem odustaje od neposrednog gledanja i vide stvari i događaje u okviru naučenih shema i očekivanja)
2. U OKVIRU MODELA PONAŠANJA LJUDI IZ BLISKE OKOLINE (dijete oponaša način i intenzitet emocionalnog izražavanja. Način priopćavanja o svojim emocijama ujedno je i poziv okolini da sudjeluje u emocionalnom doživljaju. Pojedine obitelji, pa i kulture razlikuju se u načinu otvorenosti/suzdržanosti u izražavanju svojih osjećaja i uživljanja u emocije svojih bližnjih)
3. NAMJERNIM ODGAJANJEM KONTROLE EMOCIJA OD STRANE RODITELJA, ODGAJATELJA, UČITELJA (postavljanjem granica prihvatljivog i neprihvatljivog izražavanja emocija, naročito izražavanja srdžbe – dijete se usmjerava na smanjivanje intenziteta, potiče ga se na samokontrolu i uči odabiru društveno prihvatljivih oblika izražavanja)

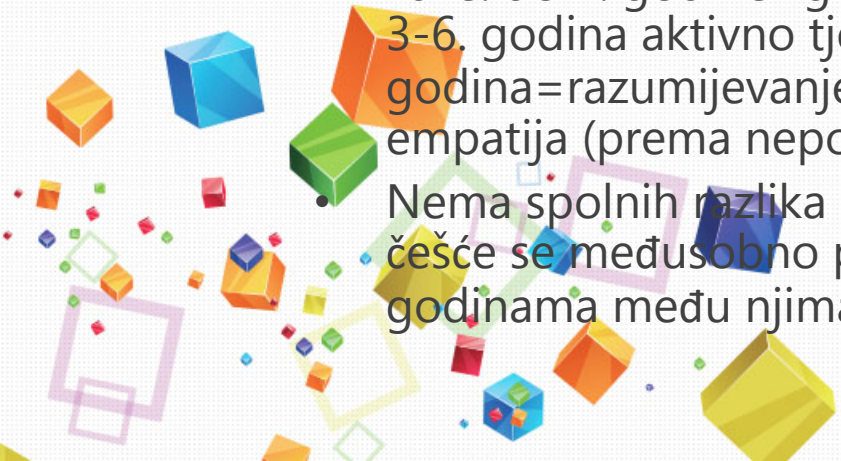

Prepoznavanje emocija

- Djeca počinju razlikovati **facijalne ekspresije** unutar 6 mjeseci života;
- Razumijevanje tih ekspresija nije vidljivo do druge polovice prve godine, a tek pred kraj prve godine ovo razumijevanje koriste za upravljanje vlastitim ponašanjem
- Odnosno, gledaju u majku ili oca kada nisu sigurna što treba činiti, ili kada uđe nepoznata osoba = **Proces socijalnog zaključivanja ili upućenost na socijalno okruženje**
- Tuđe ekspresije postaju vodič njihovog ponašanja

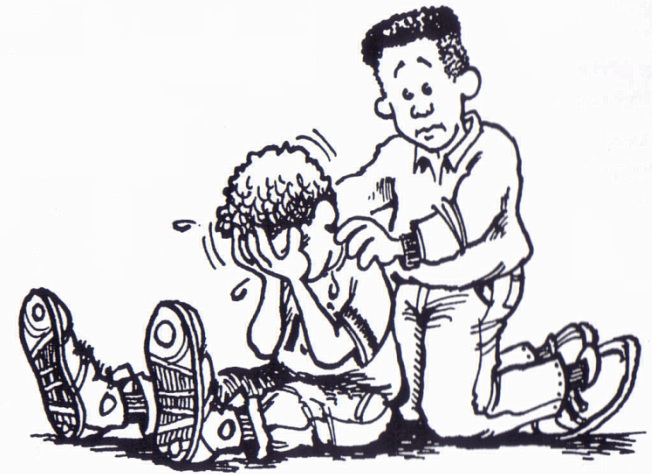
Razvoj pozitivnih moralnih emocija: empatija i brižnost

- Djeca s velikim potencijalom za empatiju:
 - Postaju manje agresivna
 - Svoju energiju usmjeravaju na pomaganje i davanje
 - Omiljenija su među vršnjacima i odraslima
 - Uspješnija u školi i na poslu
 - Kad odrastu lakše ostvaruju bliskost sa svojim bračnim partnerom, prijateljima i djecom
 - Primjer jedne učenice 4. razreda OŠ – nakon razgovora o beskućnicima u školi pitala je jednog na ulici što mu treba – zajedno sa svojom obitelji nosila ručak
- Dvije komponente empatije:
 - Emocionalno reagiranje na druge ljude (razvija se u prvih 6 godina)
 - Kognitivna reakcija (stupanj u kojem su djeca sposobna shvatiti stajalište nekog drugog)
- Faze: do 1. godine=globalna empatija; 1/2. godine=počeci tješnja; 3-6. godina aktivno tješnja drugih u nevolji; 6. godina=razumijevanje tuđeg problema; 10-12. godina=apstraktna empatija (prema nepoznatim ljudima)
- Nema spolnih razlika u pomaganju, starija djeca češće pomažu i češće se međusobno pomažu braća/sestre ukoliko je veća razlika u godinama među njima

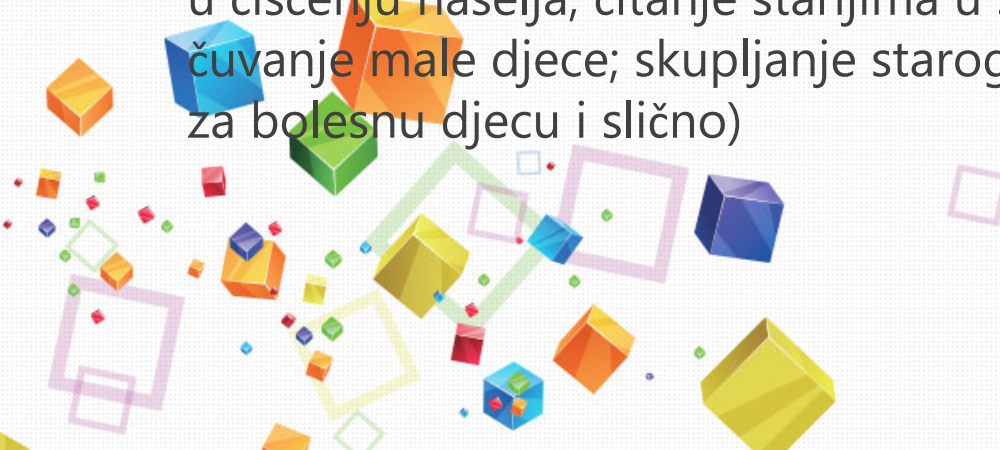

Poticanje pozitivnih moralnih emocija: empatija i brižnost

- Podignuti razinu očekivanja obzirnog i odgovornog ponašanja djece (pokazivati takvo očekivanje prema djetetu, jasno tražiti od djeteta da bude odgovorno, neke obitelji koriste pritom religiju)
- Naučiti dijete iskazivati male pažnje
- Uključiti dijete u dobrovoljni rad (rad u socijalnoj samoposluzi; uključivanje u udruženja za zaštitu ugroženih vrsta; sudjelovanje u čišćenju naselja; čitanje starijima u staračkim domovima; čuvanje male djece; skupljanje starog papira; izrađivanje lutkica za bolesnu djecu i slično)

Ljubaznost i suosjećanje dio su genetskog koda vašeg djeteta, no ako se ne razvijaju, te osobine će nestati.

Socijalno-emocionalni razvoj je razvojni proces koji rezultira nizom vještina koje djeca razvijaju kako bi imala uspjeha u vrtiću, školi i životu općenito, te uključuje sposobnost prepoznavanja i razumijevanja tuđih osjećaja i emocionalnih stanja, upravljanje snažnim osjećajima i načinima na koje ih izražavaju, razvijanje empatije te uspostavljanje i održavanje odnosa

Definiranje i razumijevanje socijalno-emocionalne dobrobiti i psihološke otpornosti

SOCIJALNO-EMOCIONALNE KOMPETENCIJE – sposobnosti iniciranja i održavanja međusobnih zadovoljavajućih odnosa s vršnjacima, grupama i zajednicom

SOCIJALNO-EMOCIONALNO UČENJE je proces usvajanja socijalno-emocionalnih kompetencija i vještina u okviru socijalno-emocionalnog razvoja

MENTALNO ZDRAVLJE je sindrom simptoma dobrobiti

Socijalno-emocionalna dobrobit i psihološka otpornost

Psihološki otporna djeca uspijevaju ostvariti svoje razvojne zadatke na optimalnoj razini bez obzira na utjecaje rizičnih čimbenika u njihovom životu (Masten, 2014)

Socijalno-emocionalna dobrobit je sastavni dio ukupne dobrobiti djeteta

Označava optimalno funkcioniranje i iskustvo na socijalno-emocionalnom planu koje je pod značajnim utjecajem intrapersonalnih (karakteristike djeteta) i interpersonalnih čimbenika (okolina i društvo u kojima dijete živi)

Karakteristike psihološki otpornog djeteta

- Laki temperament i društvenost
- Sposobnost izazivanja pozitivnih emocija kod drugih
- Pozitivno samopoimanje i samopoštovanje
- Autonomija i nezavisnost
- Proaktivan pristup rješavanju problema
- Ustrajnost i visoka koncentracija
- Zadovoljstvo u novim doživljajima
- Visoka znatiželja i potreba za istraživanjem
- Empatija i prosocijalna orijentiranost
- Pozitivni socijalni odnosi
- Sposobnost odgode zadovoljenja
- Pozitivno procesiranje i restrukturiranje negativnih doživljaja
- Kontrola afekata
- Adekvatna ekspresija osjećaja i želja
- Optimizam, vedrina i energija, veliki broj hobija i interesa
- Sposobnost brzog oporavka na stresne događaje
- Smirenost i opuštenost
- Osjećaj smislenosti života i usmjerenost na budućnost

Psihološka otpornost (Masten)

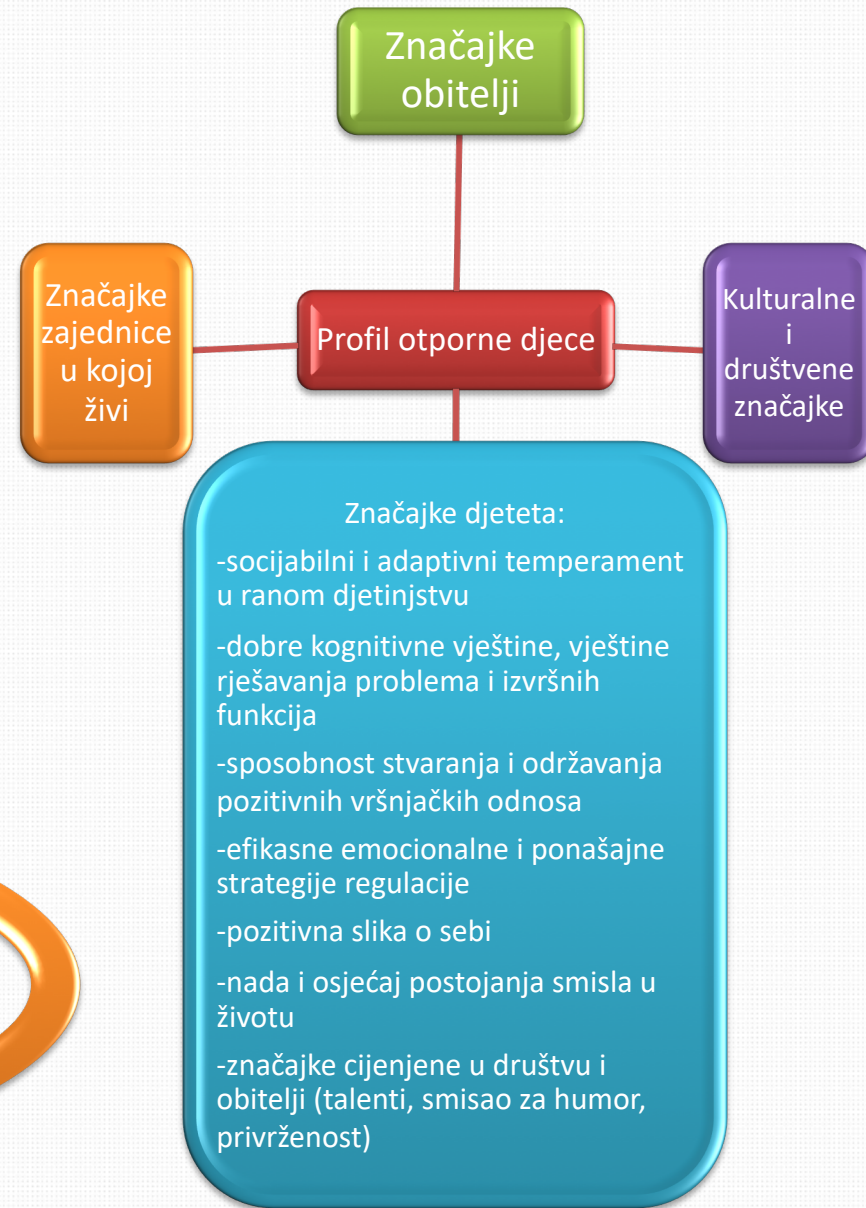
KARAKTERISTIKE OTPORNE DJECE (Bernard, 1991):

SOCIJALNA KOMPETENTNOST – Otporna djeca reagiraju na druge i lako izazivaju u drugima reakciju; aktivna su i fleksibilna, te imaju izražen smisao za humor

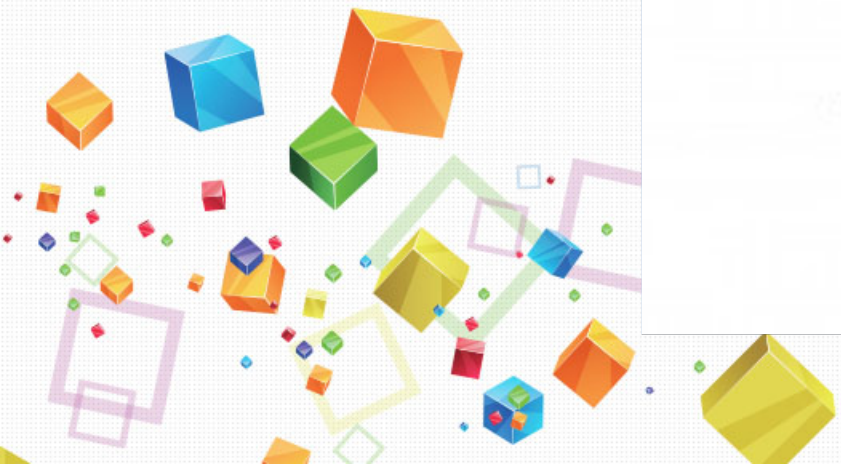
VJEŠTINE RJEŠAVANJA PROBLEMA – Otporna djeca su sposobna razmisliti o izazovnim situacijama, te biti ustrajna u pronalaženju rješenja

AUTONOMIJA – Otporna djeca znaju tko su, znaju da mogu samostalno djelovati i imaju osjećaj kontrole u situacijama u kojima se nalaze u svojoj okolini

OSJEĆAJ POSTOJANJA SVRHE I BUDUĆNOSTI – Otporna djeca su sposobna planirati i postavljati ciljeve; oni su tipični optimisti pri percipiranju svijeta oko sebe

Resilience: Happy consequences of unhappy childhood

Poželjne, različite uloge visokih interpersonalnih vještina (Salovey, Sluyter, 1999)

Uloga vođe

U rujnu Meri ode ravno do crtačkog stola. Odmah počne crtati duge, niz srca i djevojčice koje preskakuju preko užeta. I dok njezin smijeh nije još čujan, propeler na vrhu njezinog šešira daje naslutiti da Ivana neće uvijek biti tako ozbiljna. Kada natakne svoje sunčane naočale u obliku srca, njezina je odora potpuna. Potkraj godine, Ivana više ne treba utočište crtačkog stola. Ulazi kroz vrata, odlaže ruksak u svoj ormarić i nalazi prijateljice, te se prihvati posla, dajući prijedloge za pisanje scenarija, projekte i svjetove koje mogu učiniti u pijesku.

Uloga prijatelja

Kad Marko stigne uvijek kaže „bok“. On najčešće dođe u malu školu među prvima, a nakon što objesi kaput, pričeka kod vrata da bi pozdravio svoje vršnjake. Marko se često igra s skupinom dječaka ali je i jedan od rijetkih dječaka koji se rado i sretno igra s gotovo svim članova svoje grupe-čak i curicama.

Uloga pregovarača

Ivica polako ulazi i osvrće se. On je jedan od najmanjih dječaka u grupi i ne hoda ni brzo ni žustro poput ostalih. On promotri prizor, pogleda tko je još došao i nekoliko trenutaka odlučuje što učiniti. Često se okupi s ostalim dječacima u kutku s kockama. Postoje šanse da će Toni, Darko, Željko, pa čak i Ivica pokazati svoje najnovije igračke. Ponekad će Ivica hodati po razredu s Markom i Bojanom, te razgovarati o TV-emisijama i filmovima koje su gledali u posljednje vrijeme. Ako već traje neka aktivnost kojoj bi se Ivica želio pridružiti, on se tiho približi i sjedne malo sa strane. Tih u početku, možda će postaviti pokoje pitanje ili dati komentar koji će ga uklopiti u igru.

Psihološka otpornost
(karakteristika djece koja uspijevaju
ostvariti svoje razvojne zadatke na
optimalnoj razini bez obzira na
utjecaje rizičnih čimbenika u
njihovom životu)

Mentalno zdravlje kao rezultat
adekvatno usvojenih životnih
vještina (one koje omogućuju
prikladnu interakciju s drugima i
lako suočavanje sa stresnim
situacijama)

Spremnost za školu (sposobnost
djece koja omogućuje
samoregulaciju na različitim
razinama i aspektima: kognitivnom,
govornom, socio-emocionalnom i
fizičko-motoričkom, koja je vidljiva
kroz asertivnost, prosocijalno
ponašanje i socijalnu uključenost)

Socio-
emocionalna
dobrobit i
otpornost
(Mayr i Ulich,
2009)

Uspostavljanje kontakta i socijalne vještine (sposobnost lakog pozitivnog kontakta; sposobnost primjerenih sredstava za uključivanje u igru s drugom djecom; sposobnost i spremnost verbalnog komuniciranja s drugom djecom; sposobnost iniciranja igara koje su atraktivne drugoj djeci)

Samokontrola i promišljenost (sposobnost svjesnog i namjernog upravljanja ponašanjem na način da se kontroliraju nagoni, održava koncentracija i preuzimaju zadatci iako postoje poželjniji, spriječi vlastita akcija i započne druga na zahtjev)

Mayr i Ulich (2009):
- razvili šest dimenzija socio-emocionalne dobrobiti i psihološke otpornosti djece

Asertivnost (sposobnost ili spremnost verbalnog izražavanja i komuniciranja o svojim osjećajima, potrebama i željama koje ne ometa osjećaje, potrebe i želje drugih)

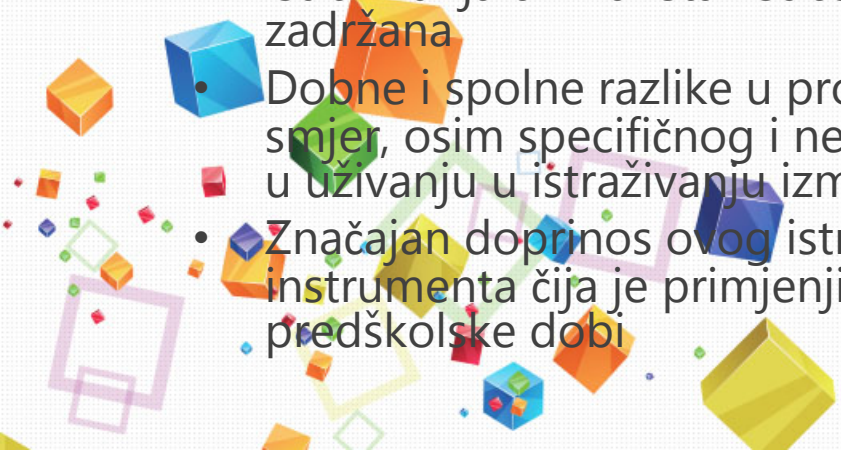
Emocionalna stabilnost i suočavanje sa stresom (sposobnost prilagođavanja vlastite emocionalne reaktivnosti i brzog vraćanja u početno emocionalno stanje)

Uživanje u istraživanju (težnja djece da budu optimistična i znatiželjna više nego defenzivna prema novim situacijama te pokazuju konstruktivni stav prema izazovima; težnja za doživljavanjem, traženjem i stvaranjem novog, uočavanjem pitanja i problema, te pronalaženjem odgovora i rješenja)

Orijentiranost na zadatak (ima karakteristike ugone i predanosti aktivnosti, te osjećaj uronjenosti u proces učenja, kada djeca sama planiraju i smisleno izvršavaju uz visoki stupanj samostalnosti)

Prikaz istraživanja o socio-emocionalnoj dobrobiti i psihološkoj otpornosti na uzorku djece rane i predškolske dobi (2014)

- Kontekst ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje vrlo je značajan čimbenik u praćenju, prepoznavanju i poticanju dobrobiti djece
- Stoga je osnovni cilj ovog rada bio razvoj Ljestvice socio-emocionalne dobrobiti i otpornosti predškolske djece (SEDO)
- U istraživanju je sudjelovalo N=112 odgojiteljica koje su primjenom ove skale opažale ukupno N=1792 djece (939 djevojčica i 853 dječaka) prosječne dobi M=4,891
- Odgojiteljice su opažale i procjenjivale ponašanja djece na 6 SEDO-subskala: Uspostavljanje kontakta i socijalne vještine, Samokontrola i promišljenost, Asertivnost, Emocionalna stabilnost i suočavanje sa stresom, Orijentiranost na zadatak i Uživanje u istraživanju
- Provjera valjanosti primijenjenog mjernog instrumenta rezultirala je definiranjem 5 subskala gotovo identične strukture s onima iz originalnog istraživanja uz izuzetak subskale Orijentiranost na zadatak, koja nije zadržana
- Dobne i spolne razlike u procjenjivanim dimenzijama pokazale su očekivani smjer, osim specifičnog i neočekivanog rezultata vezanog uz značajan pad u uživanju u istraživanju između trogodišnjaka i četverogodišnjaka
- Značajan doprinos ovog istraživanja leži u razvoju valjanog mjernog instrumenta čija je primjenjiva funkcija iznimna u radu s djecom predškolske dobi

Deskriptivni rezultati istraživanja

Deskriptivni pokazatelji: aritmetičke sredine (M), standardne devijacije (SD) odgovora, koeficijenti pouzdanosti Cronbach alpha i korelacije za sve LJSEDOPD-podljestvice (N=1748)

**p<0,05; **p<0,01*

SEDO-subskale	Prosječna procjena		Cronbach alpha	Korelacije između SEDO-subskala			
	M	SD		2	3	4	5
1.Uspostavljanje kontakta/Socijalne vještine/EI (6 čestica)	3,79	0,930	0,92	0,49**	0,71**	0,51**	0,66**
2.Samokontrola/Promišljenost (8 čestica)	3,84	0,881	0,92	1,00	0,34**	0,48**	0,35**
3.Asertivnost (7 čestica)	3,76	0,846	0,87		1,00	0,43**	0,66**
4.Emocionalna stabilnost/Suočavanje sa stresom (8 čestica)	3,47	0,767	0,85			1,00	0,42**
5.Uživanje u istraživanju (8 čestica)	3,83	0,839	0,92				1,00

Značajnost spolnih i dobnih razlika

LJSEDO	PD- podljes	twice	dob	N	M	SD	ANOVA* DOB	spol	N	M	SD	ANOVA* SPOL
EI		a:3		239	3,50 _{c,d}	0,96	$F_{(3,1752)}=$ 30,78**	M	938	3,68	0,97	$F_{(1,1788)}=$ 28,05**
		b:4		501	3,62 _{c,d}	0,94		Ž	852	3,91	0,87	
		c:5		474	3,87 _{a,b,d}	0,88						
		d:6-7		542	4,06 _{a,b,c}	0,87						
SK		a:3		239	3,58 _{c,d}	0,85	$F_{(3,1753)}=$ 20,75**	M	938	3,70	0,93	$F_{(1,1789)}=$ 49,56**
		b:4		501	3,71 _{c,d}	0,87		Ž	853	3,99	0,80	
		c:5		474	3,96 _{a,b}	0,82						
		d:6-7		543	4,00 _{a,b}	0,90						
AS		a:3		238	3,58 _{c,d}	0,80	$F_{(3,1747)}=$ 25,15**	M	935	3,68	0,86	$F_{(1,1783)}=$ 20,87**
		b:4		500	3,59 _{c,d}	0,87		Ž	850	3,86	0,82	
		c:5		473	3,86 _{a,b}	0,77						
		d:6-7		540	3,98 _{a,b}	0,83						
ES		a:3		238	3,29 _{c,d}	0,72	$F_{(3,1747)}=$ 14,02**	M	935	3,39	0,77	$F_{(1,1783)}=$ 20,94**
		b:4		500	3,40 _d	0,72		Ž	850	3,56	0,76	
		c:5		473	3,48 _{a,d}	0,76						
		d:6-7		540	3,64 _{a,b,c}	0,81						
IS		a:3		239	3,81 _d	0,83	$F_{(3,1754)}=$ 11,57**	M	939	3,76	0,88	$F_{(13,1790)}=$ 14,46**
		b:4		501	3,68 _{c,d}	0,88		Ž	853	3,91	0,78	
		c:5		474	3,85 _b	0,79						
		d:6-7		544	3,98 _{a,b}	0,82						

Testiranje značajnosti glavnih efekata dobnih i spolnih razlika u odnosu na pet LJSEDO-PD-podljestvica: rezultati odvojenih ANOVA za glavne efekte i Bonferroni testa za razlike između grupa

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; Supskripti aritmetičkih sredina označavaju grupe sa statistički značajno različitom aritmetičkom sredinom

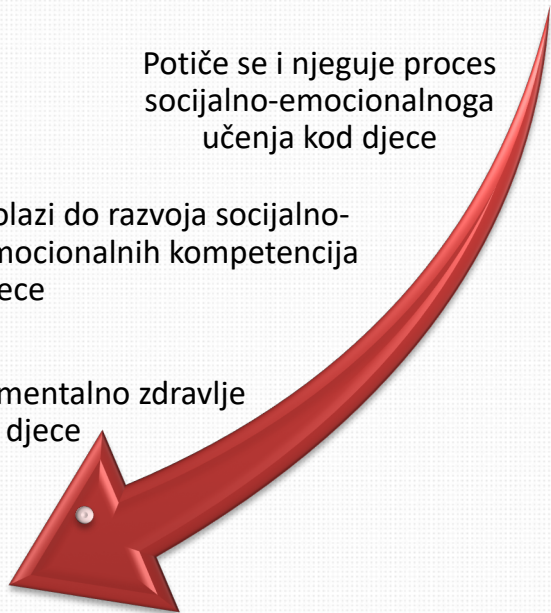
Procjene su značajno veće bile kod starije djece na svim dimenzijama, te je ovaj nalaz isti i kod dječaka i kod djevojčica. odgojiteljice su procijenile da djevojčice pokazuju značajno razvijenije socijalne vještine, samokontrolu, asertivnost, uživanje u istraživanju i emocionalnu stabilnost...

KAKO OSTVARITI OPTIMALNU RAZINU SOCIJALNO-EMOCIONALNE DOBROBITI DJECE?

Potiče se i njeguje proces socijalno-emocionalnoga učenja kod djece

Dolazi do razvoja socijalno-emocionalnih kompetencija djece

Njeguje se mentalno zdravlje djece

Raspolaganje vještinama i znanjima iz područja metodike i didaktike

Poznavanje načela stimuliranja razvoja djece

Poznavanje razvojnih miljokaza socijalno-emocionalnoga razvoja djece

Smjernice za praktičare – načela poticanja razvoja djece

- Procjenjivanjem aktualnog stupnja razvijenosti (**trenutni razvojni status**) bitnih karakteristika djece određene dobi, u konkretnoj odgojnoj skupini predškolske djece u dječjem vrtiću ili obiteljskom domu, može se preciznije ciljano unaprjeđivati psihosomatski razvoj djece
- **Razvojne karakteristike** (među kojima su i razvojni miljokazi) polazište su i cilj odgojno-obrazovnog rada s djecom.
- Pritom treba primjenjivati dva principa:
 - **Princip razvojnosti**: koliko god određena karakteristika bila razvijena u konkretne djece, uvijek je poželjno dalje stimulirati njezin razvoj.
 - **Princip cjelovitosti** razvoja: uvijek prioritet intenzivnijeg poticanja imaju one karakteristike koje su nedovoljno razvijene u odnosu na orijentacijske “dobne mogućnosti djece”, i to u proporciji u kojoj su one nedovoljno razvijene.
- Međutim, važno je napomenuti da razvojne karakteristike **nisu** :
 - *Granica preko koje se ne može prijeći*: one su orijentacijski putokazi za utvrđivanje trenutnog stanja, a princip razvojnosti uvijek nalaže daljnje poticanje razvoja svih djetetovih karakteristika, čak i kad su one iznadprosječne u odnosu na orijentacijske „dobne norme“.
 - *“Test za normalnost”*: ako dijete trenutno nema razvijenu osobinu na način na koji bi to razvojno “trebalo”, dijete nije “abnormalno”, ali karakteristike su “alarm” da neke karakteristike djeteta treba specifičnije poticati.
- **Razvoj** (djeteta) je rezultanta procesa sazrijevanja i procesa učenja. **Sazrijevanje** se može odrediti kao razvoj normalnog (prosječnog) djeteta u normalnim (uobičajenim) uvjetima. Sazrijevanje se praktično u uvjetima svakodnevnog života omogućuje neometanjem prirodnih uvjeta življenja djeteta, neometanjem njegova spontanog razvoja
- **Učenje** je sustavni utjecaj okoline, ali i samog djeteta, s ciljem osiguravanja optimalnih uvjeta za djetetovo sazrijevanje

Smjernice za praktičare – načela stimuliranja razvoja djece

- **Psihološki uvjeti optimalnog razvoja** su smjernice su za odabir sadržaja odgojno-obrazovnog rada (tj. aktivnosti s djecom ili igara kojih se djeca igraju), dakle pojedinačnih igara ili cijelih sklopova aktivnosti s djecom

RAZVOJ = SAZRIJEVANJE + UČENJE

- Međutim, osnovni **cilj** odgojno-obrazovnog rada u predškolskom odgoju i obrazovanju je:
 - zadovoljavanje *temeljnih potreba* djeteta (npr. osnovnih bioloških potreba, potreba za pripadanjem, moći, zabavom, slobodom),
 - optimalizacija i poticanje djetetova *psihosomatskog razvoja*, odnosno sustavno istovremeno poticanje svih područja razvoja djeteta (motorički, govorni, spoznajni razvoj, itd.), te pojedinačnih karakteristika unutar određenih područja razvoja
- **Razvojni zadatci** predstavljaju jednostavnu operacionalizaciju psiholoških karakteristika (funkcija, sposobnosti, vještina), koje se potiču u svrhu postizanja optimalnog razvoja djeteta. Pri formuliranju razvojnih zadataka koristimo se dvama glagolima: **podržavati** (sazrijevanje), odnosno **poticati** (učenje)
- **Poticati** znači namjerno dodatno stimulirati razvoj pojedine karakteristike djeteta, osiguranjem optimalnih psiholoških odnosno organizacijsko-materijalnih uvjeta za njegov razvoj, provođenjem prikladnih aktivnosti, te komunikacije potrebne za ostvarivanje određenog razvojnog zadatka, za poticanje razvoja konkretne karakteristike djeteta
- **Podržavati** znači osiguravati optimalne uvjete za omogućavanje optimalnog razvoja neke karakteristike, neometanjem prirodnog procesa maturacije (sazrijevanja) djeteta. U ovom kontekstu, glagol **razvijati** objedinjuje ta dva glagola istodobno (Sindik, 2016)
- Odnos razvijanja, poticanja i podržavanja u formuli: **RAZVIJATI = POTICATI + PODRŽAVATI**
- Razvojni zadatci mogu davati smjernice za:
 - **odgojitelja** (što treba odgojitelj učiniti da dođe do poželjne promjene određene karakteristike: koje aktivnosti, uvjete, strategije i komunikacije treba osmisлити i provesti da bi došlo do željenog "napredovanja" djeteta)
 - **dijete** (što, odnosno koje karakteristike kod djeteta treba razviti (podržati, poticati) da bi došlo do poželjnog napredovanja u psihofizičkom razvoju)

Smjernice za praktičare – načela poticanja razvoja djece predškolske dobi

MATERIJALNI PREDUVJETI – čine ih igračke i didaktička sredstva, neoblikovani didaktički materijal i potrošni materijal, kao i ostala fizička okolina djeteta, odnosno dijelovi šireg ekološkog okruženja i boravka u prirodi, a u svrhu provedbe osmišljenih aktivnosti s djecom.

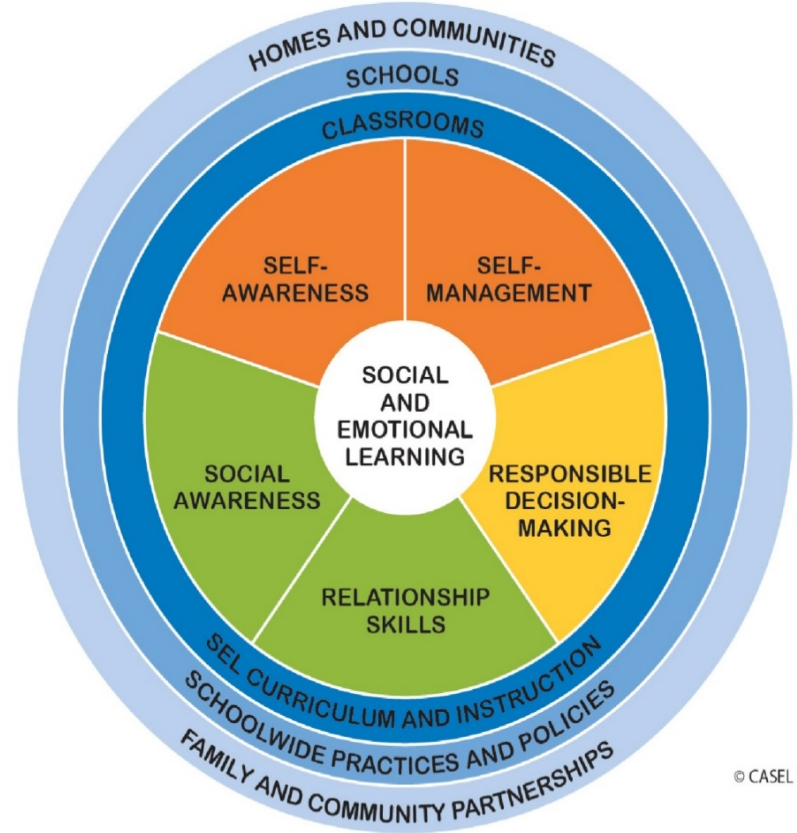
AKTIVNOSTI (sadržaji odgojno-obrazovnog rada) – mogu biti pojedinačne, ali i sklopovi aktivnosti (npr. «igra lovice» pojedinačna je aktivnost, projekt «Kako nastaje kruh?» sadrži nekolicinu povezanih aktivnosti s istim tematskim okvirom).

Metode predstavljaju načine na koje se u željenom volumenu može stimulirati razvoj djeteta. Odgovaraju na pitanje «**KAKO?**», s ovim komponentama:

KOMUNIKACIJSKI PREDUVJETI – čine ih elementi suradnje s okolinom: odgojiteljima, roditeljima, rodbinom, vanjskim institucijama, a u svrhu provedbe osmišljenih aktivnosti s djecom

Socijalno i emocionalno učenje (SEL)

- ... je proces kroz koji djeca i odrasli razumiju i upravljaju emocijama, postavljaju i postižu pozitivne ciljeve, osjećaju i pokazuju empatiju prema drugima, uspostavljaju i održavaju pozitivne odnose i donose odgovorne odluke
- poboljšava sposobnost učenika da integriraju vještine, stavove i ponašanja kako bi se učinkovito i etički bavili svakodnevnim zadacima i izazovima
- temelji se na razumijevanju toga da je (1) mnogo različitih vrsta problema u ponašanju uzrokovano istim ili sličnim čimbenicima rizika, i da (2) najbolje učenje proizlazi iz podržavajućih odnosa koji učenje čine izazovnim i smislenim

- pruža zajednički jezik i koordinacijski okvir za komuniciranje ne samo o socijalnom i emocionalnom učenju, već i o širokom rasponu programa i pristupa poučavanju u današnjim školama
- promiče intrapersonalne, interpersonalne i kognitivne kompetencije
- ističe pet temeljnih kompetencija: samosvijest, upravljanje sobom, društvena svijest, vještine odnosa i odgovorno donošenje odluka; koje se mogu podučavati na mnogo načina u mnogim okruženjima

ODGOVORNO DONOŠENJE ODLUKA-

spособnost konstruktivnog izbora o osobnom ponašanju i društvenim interakcijama na temelju etičkih standarda, sigurnosnih pitanja i društvenih normi. Odnosi se i na realističnu procjenu posljedica različitih akcija i razmatranje dobrobiti sebe i drugih. Uključuje: Identificiranje problema; Analiziranje situacija; Rješavanje problema; Evaluaciju; Refleksiju; Etičku odgovornost

SAMOSVIJEST-spособnost točnog prepoznavanja vlastitih osjećaja, misli i vrijednosti te načina na koji utječu na ponašanje; sposobnost precizne procjene svojih prednosti i ograničenja, uz dobro utemeljen osjećaj samopouzdanja, optimizma i razmišljanja o rastu. Uključuje: Prepoznavanje emocija; Ispravno samopoimanje; Prepoznavanje snaga; Samopouzdanje; Samoučinkovitost

VJEŠTINE ODNOSA-spособnost uspostavljanja i održavanja zdravih i korisnih odnosa s različitim pojedincima i skupinama; sposobnost jasnog komuniciranja, dobro slušanje, suradnja s drugima, odupiranje neprikladnom društvenom pritisku, konstruktivno pregovaranje o sukobu te traženje i pružanje pomoći kada je to potrebno. Uključuje: Komunikaciju; Društveni angažman; Izgradnju odnosa; Timski rad

UPRAVLJANJE SOBOM-spособnost uspješnog reguliranja svojih emocija, misli i ponašanja u različitim situacijama - učinkovito upravljanje stresom, kontroliranje impulsa i samomotivacija; sposobnost postaviti se i raditi prema osobnim i akademskim ciljevima. Uključuje: Kontrolu impulsa i stresa; Samodisciplinu; Samomotivaciju; Postavljanje ciljeva; Organizacijske vještine

DRUŠTVENA SVIJEST-spособnost prihvatanja perspektive drugih i suosjećanja s drugima, uključujući one iz različitih sredina i kultura; sposobnost razumijevanja društvenih i etičkih normi ponašanja i prepoznavanja obiteljskih, školskih i društvenih resursa i podrške. Uključuje: Preuzimanje tuđe perspektive; Suosjećanje; poštovanje raznolikosti i drugih

PRISTUPI SEL-u

Istraživanja su pokazala da se socijalni i emocionalni razvoj može poticati, a društvene i emocionalne vještine, stavovi i ponašanja mogu se podučavati na različite načine:

- Zasebna predavanja osmišljena su tako da izričito poboljšaju društvene i emocionalne kompetencije učenika
- Nastavne prakse kao što su kooperativno učenje i projektno učenje, koje promiču SEL
- Integracija SEL-a i školskog kurikula kao što su jezik i umjetnost, matematika, društveno područje ili zdravlje
- Organizacijske strategije koje promiču SEL kao školsku inicijativu koja stvara klimu i kulturu pogodnu za učenje

Učinkoviti SEL pristupi često uključuju četiri elementa predstavljena **akronimom SAFE**:

- **Sekvencionirano**: Povezane i koordinirane aktivnosti za poticanje razvoja vještina.
- **Aktivno**: Aktivni oblici učenja koji pomažu učenicima ovladati novim vještinama i stavovima.
- **Fokusirano**: komponenta koja naglašava razvoj osobnih i društvenih vještina.
- **Eksplícitno**: Ciljanje specifičnih društvenih i emocionalnih vještina.

U idealnom slučaju škole će koristiti SAFE pristupe kako bi podržale socijalni i emocionalni razvoj svojih učenika. Na primjer:

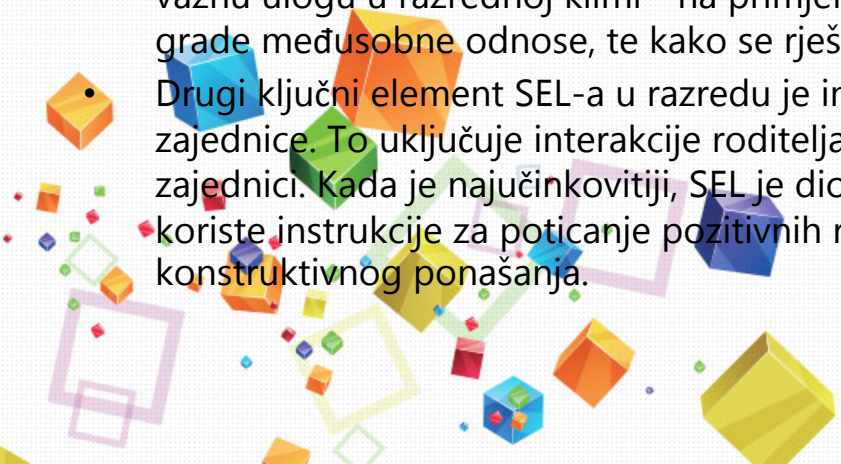
- Djecu se može učiti kroz modeliranje i treniranje kako bi prepoznala kako se osjećaju ili kako se netko drugi osjeća
- Poticanje korištenja vještina rješavanja sukoba i korištenje dijaloga za usmjeravanje učenika kroz korake može biti učinkovit pristup pomaganju u primjeni vještina u novoj situaciji
- Kroz sastanke razreda učenici mogu prakticirati grupno donošenje odluka i postavljanje pravila u razredu
- Učenici se mogu učiti suradnji i timskom radu kroz sudjelovanje u timskim sportovima i igrama
- Učenici mogu produbiti svoje razumijevanje trenutnog ili povijesnog događaja analizirajući ga kroz skup pitanja zasnovanih na modelu rješavanja problema
- Integrirano mentorstvo, u kojem se mlađi učenik uparuje sa starijim, može biti učinkovito u izgradnji samopouzdanja, osjećaja pripadnosti i povećanja akademskih vještina
- Ako jedan član para opisuje situaciju svom partneru i ako partner ponovi ono što je čuo, to je učinkovito sredstvo u učenju reflektivnog slušanja

UČINCI SEL-a:

- Dovodi do poboljšanja akademskog uspjeha i ponašanja
- Povećava akademski uspjeh učenika, npr. za 11 postotnih bodova, u usporedbi s učenicima koji nisu sudjelovali u SEL programima. Učenici koji su sudjelovali u SEL programima također su pokazali poboljšano ponašanje u školi, povećanu sposobnost upravljanja stresom i depresijom, te bolje stavove o sebi, drugima i školi.
- Utjecaj je dugoročan i globalan
- Programiranje SEL-a može imati pozitivan učinak do 18 godina kasnije na akademski uspjeh, probleme u ponašanju, emocionalni stres i uporabu droga.
- Višestruke dobrobiti za učenike

SEL u razredu

- SEL u razredu primjenjuje se na različite načine. Promovira se putem izričitog poučavanja, često koristeći program utemeljen na dokazima, a također bi trebao biti integriran u nastavu i školski kurikulum. SEL igra važnu ulogu u razrednoj klimi - na primjer, kako nastavnici grade odnose s učenicima, kako studenti grade međusobne odnose, te kako se rješavaju sukobi i disciplina.
- Drugi ključni element SEL-a u razredu je interakcija nastavnika i učenika s roditeljima i članovima zajednice. To uključuje interakcije roditelja i učitelja, mogućnosti učenja i partnerstva s organizacijama u zajednici. Kada je najučinkovitiji, SEL je dio svakodnevnog života u razredu gdje nastavnici svakodnevno koriste instrukcije za poticanje pozitivnih radnih odnosa, povećanje angažmana učenika i modeliranje konstruktivnog ponašanja.

PATHS

Izgradnja piramide optimizma-
Pennov program prevencije –
Optimistično dijete

Rescur

Kutija puna osjećaja

*..ajviše volim
sebe... Jer sam
jedina osoba sa
kojom ću provesti
ceo život...*

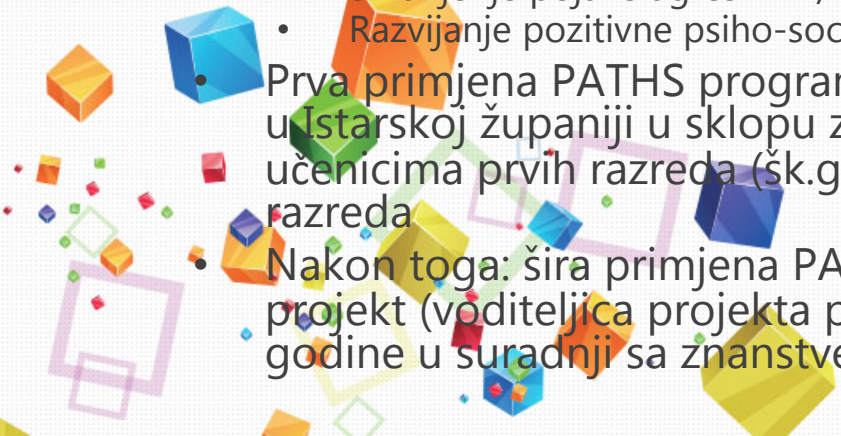
Sve pojedinačne aktivnosti koje
potiču samoregulaciju, poznavanje
i upravljanje emocijama, socijalne
vještine i zdravo samopoimanje, te
samopoštovanje

Programi koji potiču socio- emocionalnu dobrobit djece

Programi koji potiču socio-
emocionalnu dobrobit djece

PATHS: Promoting Alternative Thinking Strategies

- Univerzalni preventivni program namijenjen predškolskoj populaciji i učenicima nižih razreda osnovne škole (5-8 godina)
- Marka Greenberg i Carol Kusché (prevencijski znanstvenici sa Penn State University-a u SAD-u)
- Program provode odgajatelji i učitelji na tjednoj bazi u odgojnim skupinama ili u razredu s aktivnostima usmjerenim na 5 područja: ***samokontrola, razumijevanje emocija, samopoštovanje, interpersonalni odnosi i rješavanje problema***
- **Cilj** PATHS programa:
 - unaprjeđenje samokontrole i regulacije emocija
 - učenje koraka za rješavanje problema
 - promicanje pozitivnih vrijednosti i odnosa općenito
- **Ishodi:**
 - Smanjenje pojave agresivnih/nasilnih ponašanja kod djece
 - Razvijanje pozitivne psiho-socijalne klime
- Prva primjena PATHS programa u Hrvatskoj je provedena u dvije osnovne škole u Istarskoj županiji u sklopu znanstvenog projekta „Zajednice koje brinu“, s učenicima prvih razreda (šk.god. 2007/2008) do njihovog završetka četvrtog razreda
- Nakon toga: šira primjena PATHS programa u Hrvatskoj kroz PATHS-RASTEM projekt (voditeljica projekta prof.dr.sc. Josipa Bašić). Projekt je započeo 2010. godine u suradnji sa znanstvenicima sa Penn State University-a

Izgradnja piramide optimizma- Pennov program prevencije – Optimistično dijete

1. MOĆ

- Moć je bihevioralna kroz interakciju s roditeljima i okolinom, uz što više situacija u kojima dijete stječe uspjeh

2. POZITIVNOST

- Ugodnost i pozitivnost bi trebala prevladavati u djetetovim osjećajima i njegovom cjelokupnom emocionalnom stanju tijekom predškolskog perioda

3. STIL OBJAŠNJAVANJA

- Pri učenju stila objašnjavanja krucijalnu ulogu u životu djeteta imaju modeli roditelja i ostalih značajnih odraslih

- Koncipiran tako da ne podsjeća na školu (interaktivan, zabavan i dinamičan)
- Ima 24 sata a primjenjuje se kroz 12 tjedana (2 sata u tjednu)
- Svaki ključni pojam se poučava primjenom stripova, igrokaza, igara, diskusija i videa
- Kreirana su dva lika: Nadobudna Holly i Nadobudni Howard, optimističan par koji je dobio nadimak Iskrice
- Svaki ključni pojam je tijekom programa oživio kroz neki lik: Smrknuti Greg, Pesimistična Penny (očajnički dvojac), Jasna Samantha, Svađalica Brendi i Mlakonja Pet
- Ti se likovi pojavljuju tijekom cijelog programa u raznim prizorima i pričama koje ilustriraju antidepresivne tehnike
- Ima dvije osnovne komponente: kognitivnu (intervencije na razmišljanje) i usvajanje društvenih vještina (svadljivci/mlakonje)
- Evaluacija programa:
- S početnih 24% djece koja su pokazivala umjerenu do tešku depresiju, nakon uvođenja programa utvrđeno je 13% djece pokazuje ove poteškoće, te se ovaj pad održao i dvije godine kasnije longitudinalnim praćenjem
- ZKLJ: program je usporio prirodni porast dječje depresivnosti, i to dugoročno!

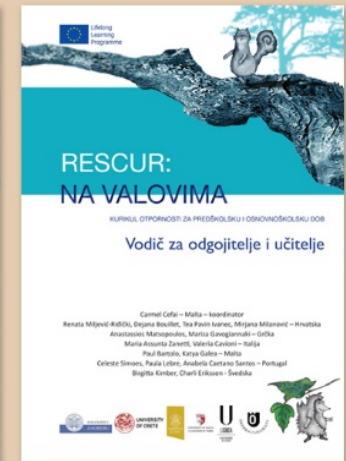
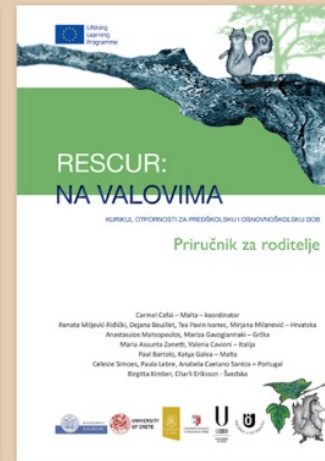
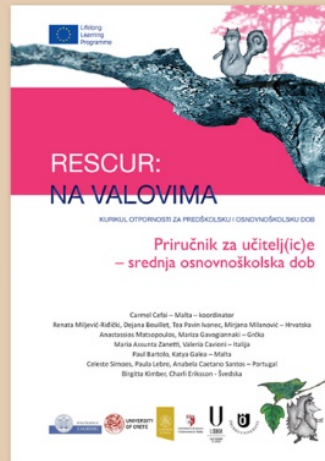
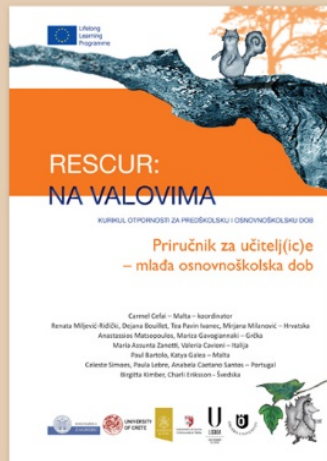
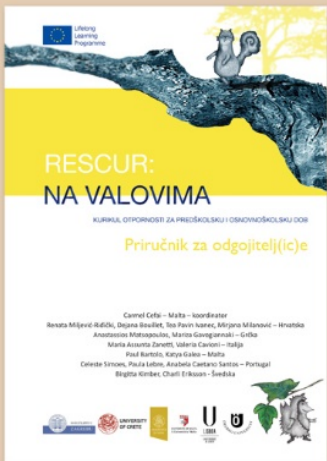
- Namijenjeno djeci u dobi od 2 do 7 godina da prepoznaju svoje unutarnje emocije i otvoreno razgovaraju o njima
- 20 različitih interaktivnih postupaka za primjenu u radu s grupom djece ili pojedinačno,
- Istraživanje 4 osnovnih emocija – sretan, tužan, ljut i uplašen – te načina na koji ih djeca prepoznaju, imenuju, prihvaćaju i razvijaju svijest o njima
- Biti sposoban izraziti i kontrolirati emocije na prihvatljiv način temelj je razvoja emocionalne inteligencije, jačanja otpornosti i pomaganja djeci da ostanu pribrani kada se suoče sa bolnim iskustvima
- Rezultati primjene Kutije pune osjećaja u praksi su: djeca su opreznija u iskazivanju osjećaja, imaju bogatiji vokabular u izražavanju emocija, njihova intuicija je profinjenija te je povećana sposobnost proživljavanja tuđih emocija
- Sadržaj:
 - 48 slikovnih kartica (11×11 cm) – 12 za svaku emociju, s kratkom pričom i pitanjima
 - 16 slika koje ilustriraju 4 emocije (11×11 cm)
 - 4 plakata (42×29,5 cm)
 - 17 lutkica na prste
 - 4 maske
 - 4 prijenosne kuće s emocijama
 - kovač s emocijama (za igre)
 - CD s meditativnom glazbom
 - priručnik s aktivnostima
 - kartonska kutija za spremanje

Kutija puna osjećaja

RESCUR

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport,
pozivaju Vas na predstavljanje priručnika

„Europski kurikulum za razvoj otpornosti djece predškolske i osnovnoškolske dobi“

koje će se održati

u petak, **19. svibnja 2017., u 10 sati**

na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

soba 308

Savska 77, ZAGREB

Projekt PROMEHS – promocija mentalnog zdravlja u školama

- **PROMEHS: Promoting Mental health at Schools** (606689 – EPP-1-2018-2-IT-EPPKA3-PI-POLICY) je projekt sufinanciran Erasmus+ programom u okviru Ključne aktivnosti 3, Podrška reformi politika
- Osnovni cilj ovog projekta je razvoj, implementacija i evaluacija kurikuluma za mentalno zdravlje djece i mladih u dječjim vrtićima, osnovnim, te srednjim školama, kako bi se ojačala povezanost između školskih programa temeljenih na istraživačkim rezultatima i odgojno-obrazovnih institucija, odnosno osnažila veza između znanosti, prakse i politika
- Ovo bi trebao biti prvi kurikulum mentalnog zdravlja kojeg će zajednički kreirati znanstvenici, praktičari i predstavnici lokalnih zajednica, te zakonodavstva iz 20 institucija iz 7 uključenih zemalja u projektu. Očekuje se da bi primjena ovog kurikuluma trebala značajno povećati razinu dobrobiti djece i mladih, te odgajatelja/učitelja te da će svojim pozitivnim ishodima ostvariti mogućnost implementacije u dječjim vrtićima, osnovnim i srednjim školama zemalja koje su uključene
- TRAJANJE: veljača 2019. godine - veljača 2022. godine
- **Voditelj projekta** jest Sveučilište u Milanu - Università Degli Studi Di Milano-Bicocca-prof. dr. sc. Ilaria Grazzani, a **suradnici** na projektu su: Sveučilište u Malti - Università ta Malta, Sveučilište u Latviji - Latvijas Universitāte, Sveučilište u Rumunjskoj - Universitatea Stefan Cel Mare Din Suceava, Ministarstvo obrazovanja Rumunjske - Inspectoratul Scolar al Judetului Suceava, Sveučilište iz Grčke - Panepistimio Patron, Sveučilište iz Portugala - Faculdade de Motricidade Humana, te Sveučilište u Rijeci, Hrvatska
- Detaljnije informacije o projektu možete pronaći na web-stranici: <https://www.promehs.org/>

Uloga odgajatelja i učitelja...

- Potrebno je biti svjestan značaja vlastitog modela kojeg djeca svakodnevno promatraju
- Odgajatelj/učitelj koji se osjeća dobro sa svojim emocijama, koji razumije svoje emocije i emocije drugih, bolje uči djecu socijalno-emocionalnim kompetencijama
- Vrlo je teško nositi se s emocionalno nabijenim sadržajima unutar skupine/razreda djece ukoliko odgajatelj/učitelj to ne zna niti za sebe kao pojedinca
- Važan je samorazvoj svakog odgajatelja/učitelja jer jedino vjerodostojnošću mijenjamo sebe, tek potom i svoju okolinu

Smjernice za rad

- Obratite pažnju na emocije djeteta
- Iskoristite emocionalno nabijene situacije u skupini/razredu kao „trenutke učenja”
- Isplanirajte vrijeme (uzmite vremena) da „radite” na emocijama
- Podržite dječje emocije
- Prihvatite + i – emocije (sve su emocije prihvatljive, ali ponašanja nisu)
- Učite o emocijama u prirodnom okruženju
- Istaknite važnost imenovanja emocije
- Postavite jasne granice ponašanja djece u vašoj skupini/razredu
- Pomozite djeci kao posrednik i pregovarač u sukobima (nemojte ih rješavati umjesto njih)
- Prihvatite stav da je dijete samo sebi učitelj, a vi samo pomagač i vodič u učenju o emocijama
- Omogućite djeci da vrše samostalne izbore i postanu odgovorni
- Prihvatite dijete sa svom „prtljagom” svjetonazora, osjećaja i običaja koje donosi iz svoje obitelji
- Budite svjesni svojih emocija i načina na koji djelujete

Umjesto zaključka...

- Socijalno-emocionalna dobrobit i otpornost značajni su dio opće dobrobiti djece, te osnovni pokazatelj dječjeg mentalnog zdravlja
- Jedna od temeljnih zadaća ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje i osnovnih škola jest očuvanje i njega dječje dobrobiti, pa tako i socijalno-emocionalne
- Pritom je uloga odgajatelja i učitelja iznimno važna, kao i materijalno okruženje koje uključuje aktivnosti u prirodi...

**Najuzvišenije poučavanje
jest življenje s otvorenim
srcem.**

Hvala na pažnji!

sanjatv@uniri.hr

